

ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1450980>

УДК 159.9.019

<https://orcid.org/0000-0003-1421-0554>

<https://orcid.org/0000-0002-4926-7115>

СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ СИСТЕМИ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ

Віталій Г. Панок^{ABD}, Надія В. Лунченко^{ABD}

*Український науково-методичний центр практичної психології і
соціальної роботи, Україна*

У статті висвітлюються історичні етапи розвитку психологічної служби у системі освіти України у ХХ – початку ХХІ століття, розкривається роль і значення упровадження психологічних знань у практику реформування освітньої галузі. Виявлено і описано головні чинники розвитку практичної психології в країні протягом століття. Здійснено аналіз нормативної бази та роботи окремих дослідників проблеми. Описано сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку психологічної служби на сучасному етапі оновлення системи освіти. Визначено шляхи подальшого вдосконалення діяльності практичних психологів і соціальних педагогів.

Ключові слова: психологічна служба системи освіти, практична психологія, працівник психологічної служби, організаційна структура, особистість дитини, освітній простір.

Development of the psychological service of the system of education in the context of social transformation in Ukraine

Vitalii H. Panok, Nadia V. Lunchenko,

*Ukrainian Scientific and Methodological Center for Applied
Psychology and Social Work, Ukraine*

The Aim of the study is to analyze the history of the formation of the psychological service of the education system and give a description of the basic conceptual and methodological approaches to the implementation of the idea of a holistic study of the child's personality and the laws of its development.

Results: The article covers the historical stages of psychological service's development in the system of education of Ukraine from the XX till the beginning of the XXI century, reveals the role and importance of the introduction of psychological knowledge in the practice of reforming the educational field. The

main factors of the development of practical psychology in the country for the century have been discovered and described. The analysis of the normative base and the work of individual researchers of the problem are carried out. The present state, problems and prospects of the development of the psychological service at the present stage of updating the education system are described. The ways of further improvement of activity of practical psychologists and social pedagogues are determined.

Conclusions: Practical psychology has all the bases for its further development: historical and psychological (knowledge accumulated in the previous stages of development of the state and society); socio-political (needs of society and its social order); scientific-practical (diverse experience of socio-psychological activity of subjects of society - people and social institutions); scientific-theoretical (a set of systematized knowledge, which are generalized to the level of theoretical knowledge), etc. The psychological service in the education system of Ukraine should not be a set of separate regional (district, city) services or service institutions, or even individual specialists, which form only a formal unity, it should represent a single industry system of psychological support and socio-pedagogical support the educational process, the processes of development and social adaptation of all participants in the educational process.

Keywords: psychological service of the system of education, practical psychology, employee of the psychological service, organizational structure, personality of a child, educational space.

Вступ. Розв'язання завдань сучасної освіти, оптимізація освітнього процесу передбачає врахування різних чинників – політичних, економічних, законодавчих, соціальних тощо. Прагнення до того, щоб виховати багатогранну особистість, призводить до напруженої роботи над внутрішнім світом, духовним зростанням, пошуком індивідуального шляху до виховання дітей. Тільки людина з високим рівнем відповідальності та відкритості, людина, яка може бути водночас вільною і терпимою, творчою і милосердною, тільки вона може бути здатною відтворити особистість, яка, в свою чергу, буде неповторною і унікальною. Це вимагає суттєвих змін в освітянських процесах, що ми спостерігаємо протягом останніх років. Звичайно, змін багато, але зупинимось на одній – введення практичної психології в життя суспільства, зокрема в освіту.

Реформування системи освіти та складні умови сучасної суспільної ситуації роблять практичних психологів і соціальних педагогів необхідними учасниками освітнього процесу. Зараз в суспільстві точаться дискусії щодо ролі і місця психологічної служби в системі освіти, місця працівника служби освітньому закладі, його взаємини з ключовими фігурами – учнями, вчителями, батьками.

Зважаючи на значну суспільну і наукову актуальність окресленої проблеми, автори, на основі аналізу ситуації, що склалася і власного багаторічного досвіду роботи, хотіли би представити своє бачення історії та перспектив розвитку психологічної служби системи освіти.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати історію становлення психологічної служби системи освіти та дати характеристику основним концептуальним та методичним підходам до реалізації ідеї цілісного дослідження особистості дитини та закономірностей її розвитку.

У відповідності до поставленої мети виконувались наступні **завдання**:

- здійснити аналіз соціокультурних та наукових чинників виникнення, розвитку і становлення психологічної служби;
- дослідити підгрунття реалізації ідеї цілісного дослідження особистості дитини та закономірностей її розвитку;
- розкрити значення психологічної служби для сучасної системи освіти.

Результати. Узагальнення результатів наукових досліджень в галузі практичної психології та соціальної педагогіки дозволило умовно виділити періоди в розвитку психологічної служби.

Огляд історії розвитку психологічних служб у нашій країні дозволяє виокремити шість основних етапів, кожен із яких має свої особливості, а саме: певні теоретико-методологічні засади, зміст, підходи до організації та оцінювання результатів діяльності, наукову і практичну значущість.

I – доорганізаційний етап (кінець XIX – початок XX ст.). Особливістю цього етапу є створення і застосування методик практичної роботи психолога та науково-методичного обґрунтування необхідності його постійної практичної роботи у закладах, установах, підприємствах. Методики практичної психосоціальної роботи були створені в результаті здійснення експериментальної роботи дослідників, що займалися розв'язанням прикладних проблем навчальної, виробничої чи суспільної діяльності (В. М. Бехтерев, Дж. Дьюї, О. Ф. Лазурський, Г. Мюнстерберг, М.І. Шпільрейн, Е. Штерн та ін.). Разом з цим дістає свого обґрунтування ідея про необхідність постійного психологічного супроводу інновацій у різних сферах суспільного виробництва та суспільного життя. Реалізація цієї ідеї здійснювалась шляхом організації товариств, спілок, професійних асоціацій. Зазначимо, що у розвинутих країнах і досі професійні

асоціації психологів відіграють значну роль у впровадженні психологічних знань у суспільну практику.

Серед авторитетних учених, які відгукнулись на заклик держави про необхідність виховання «нової людини», були: П.П. Блонский, М.Я. Басов, С.С. Моложавий, О.С. Залужний, А.Б. Залкінд, Л.С. Виготський та ін. Виникає мережа педологічних центрів і установ; у педологічний рух включаються фахівці різних профілів, що займаються вивченням дитини. Таким чином, педологія здобуває характер комплексного знання про людину. Про розмах педологічного руху свідчив I-й з'їзд з педології, що відбулася наприкінці 1927 - початку 1928 років у Москві. У роботі з'їзду взяло участь біля трьох тисяч чоловік з різних регіонів країни; було представлено близько 350 доповідей, працювало 7 секцій. З'їзд прийняв рішення про створення Педологічної Спілки та спеціального журналу «Педологія». На увагу до проблем педології та з боку держави вказувало присутність на з'їзді відомих політичних і суспільних діячів М.І. Бухарина, А.В. Луначарського, М.О. Семашко, Н.К. Крупської. У їхніх виступах було чітко сформульоване соціальне замовлення педології: «... процес виробництва нової людини нарівні з виробництвом нового обладнання...» (Луначарський, 1928, с. 9).

Глибоке знання особистості дитини, законів її розвитку і виховання розглядалося як основа ефективного педагогічного процесу, що включає не тільки пізнання дитини, але і його цілеспрямована зміна. Розроблялися і використовувалися різноманітні прийоми і засоби дослідження дітей, їхньої діагностики: опитувальники, інтерв'ю, тести. Об'єктом вивчення і впливу виступали як важкі діти, так і обдаровані, талановиті. Тим самим практично відпрацьовувався принцип індивідуального підходу до дитини в процесі її навчання і виховання.

2 – організаційний (20–30 рр. ХХ ст.). Наприкінці 20-х років в СРСР починають створюватись відповідні служби у державних установах – лабораторії наукової організації праці на виробництві, педологічні служби в системі освіти, охорони здоров'я, на транспорті, відділення, відділи та інститути у системі вищої освіти, відповідні лабораторії у збройних силах і органах внутрішніх справ. Цей процес зафіксовано у відповідних наказах і постановах уряду, введенням відповідних нормативів, штатних одиниць і т.п.

Одними із важливих історичних документів цього періоду слід вважати Постанову Наркомпросу РСФСР про організацію педологічної роботи (1931), Постанову ВУЦВК і РНК УРСР «Про комісії в справах неповнолітніх» (1931), Устав опорної установи

соціального виховання (1931), Устав дитячої соціальної інспекції №317-04 від 15.05.1931 р. (1931).

Згідно з нормативно-правовими актами до системи опорних установ соціального виховання належали:

- досвідно-педологічні станції;
- інститути фізичної та розумової дефектології;
- педологічні кабінети
- кабінет соціальної педагогіки;
- агробіологічні станції;
- опорні навчально-виховні заклади.

У 1931 році мережу дослідно-педологічних станцій, які були в Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську, планувалось поширити, відкривши подібні на Донбасі та в прикордонній смузі.

«Кожен педологічний кабінет проектується у складі 4-х робітників – політехнізації, методист шкільної роботи, методист дошкільної роботи, педолог-дефектолог.

Міжрайонні кабінети прикріплюються до певних дослідно-педологічних станцій, а до них прикріплюються опорні установи, утворюючи п'ять опорних кушів.

Опорні установи організуються в кожному районі (ШКМ, ФЗС, Дитсадок). Районні опорні установи прикріплюються до відповідного міжрайонного кабінету, а в деяких округах безпосередньо до кабінетів соціальної педагогіки.

До районних опорних установ теж прикріплюються за територіальною ознакою масові установи даного типу» («Про систему...», 1931, с. 3).

3 – адміністративна заборона; існування окремих елементів (30-ті – 80-ті роки ХХ ст.). Цей етап обумовлений утвердженням радянської адміністративної системи яка не передбачала ніяких інших методів роботи з людьми крім адміністративно-ідеологічних. Керівники радянської системи швидко зрозуміли, що окрема людина має розглядатись як гвинтик єдиного державного механізму і, тому, плюралізм думок, індивідуальний підхід і т.п. були не тільки непотрібні, а й шкідливі. Тому усілякі експерименти з психологічними новаціями в галузі «формування особистості будівника комунізму» були рішуче припинені радянською репресивною машиною.

У 30-ті роки, у зв'язку з побудовою в Україні тоталітарної держави, якій не потрібні були об'єктивні знання про дитину і її виховання (аналогічні процеси були зафіксовані професором бельгійського університету Марком Депапом на Заході в зв'язку з

приходом тоталітарних режимів в Італії і Німеччині), а потрібна була усереднена, конформна особистість, із задалегідь заданими соціальними якостями, педологія виявилася знищеною.

У Постанові ЦК ВКП(б) «Про педологічні викривлення в системі наркомпросів» засуджувалась діяльність шкільних педологів, які з метою визначення причин неуспішності учнів, обстеження рівня розумового розвитку й обдарованості, вивчення професійних нахилів випускників шкіл проводили тестування дітей та їх батьків. ЦК ВКП(б) засудив теорію і практику педології, вважаючи, що вона базується на псевдонаукових, антимарксистських положеннях (Постанова «Про педологічні...», 1936, с. 3-7).

Наказом наркома освіти УРСР В.П. Затонського «Про здійснення постанови ЦК ВКП(б) від 4.07.1936 р. «Про педологічні викривлення в системі наркомпросів» від 10 липня 1936 року за №444 у всіх школах України ліквідувались посади педологів та закривались «обослідувальські кабінети» (Наказ «Про педологічні...», 1936, с. 3-8).

За цим наказом у педагогічних інститутах з 1936 року було заборонено викладання педології як окремої науки, переглянуто навчальні плани та програми з педагогіки і психології. Згідно з наказом ліквідувались педологічні групи відділів психології Харківського та Київського науково-дослідних інститутів педагогіки, вилучалися всі педологічні підручники.

У липні 1936 року УНДІП спільно з керівниками кафедр педагогіки і психології педагогічних інститутів був зобов'язаний провести сесію, на якій його уповноважували обговорити зміст Постанови ЦК ВКП(б) «Про педологічні викривлення в системі наркомпросів» та розробити конкретні заходи для розвитку педагогічної науки в Україні з метою підняття ролі й відповідальності учителя у всій навчально-виховній роботі. Центральному інституту вдосконалення вчителів протягом 2-х днів необхідно було переглянути чинні навчальні плани та програми усіх курсів підвищення кваліфікації. Завідуючі облвно до 25.07.1936 року зобов'язані були перевірити роботу обласних методкабінетів для того, щоб остаточно ліквідувати «шкідливу практику роботи з педагогічними кадрами, в основу якої покладені положення педології» (Наказ «Про педологічні...», 1936: 6-8).

Аналіз наукових праць та нормативно-правових актів засвідчив, що з другої половини 30-х років у системі освіти держави утверджується авторитарний, дисциплінарно-знанняєвий підхід до організації роботи зі школярами.

У повосенні (1945 - 1970) роки, поступово, в основному під впливом технічної революції та умовами протистояння з «капіталістичним світом», виникла необхідність врахування «людського фактору» в роботі технічних систем – атомні електростанції, літаки, зброя різних видів, системи наведення і т.п. У зв'язку з такою необхідністю в окремих, як правило, «закритих» установах виникають відповідні лабораторії і відділи. Поступово відроджуються ергономіка, психологія праці, спортивна, клінічна і юридична психологія. Разом з цим проводяться експерименти по «контролю свідомості» як в СРСР, так і на Заході.

4 – відродження, другий доорганізаційний етап (1985–1991 рр.). Цей етап пов'язаний з деградацією та руйнуванням радянської адміністративно-політичної системи. Поступово держава втрачає тотальний вплив на суспільні процеси, відкриваються кордони, відроджується плюралізм психологічної думки. Науковці і практики починають активно обговорювати необхідність та організаційні форми психологічного супроводу суспільних процесів, запровадження індивідуального підходу у наданні психологічної допомоги особистості, шляхи і методи використання внутрішнього потенціалу людини на виробництві та суспільному житті. Знову постає питання про необхідність створення психологічних служб. З'являються проекти та деякі законодавчі акти, що кладуть початок створенню психологічних служб в нових історичних умовах.

Перехід українського суспільства в середині 80-х років з однієї соціально-економічної системи – тоталітарної в іншу, демократичну, породив кризу в освіті. Цей період характеризувався проголошенням демократичних засад в управлінні освітою на всіх рівнях, розробкою концептуально-методологічного підґрунтя перебудови школи на основі системно-діяльнісного підходу.

Постанова ЦК КПРС та Верховної Ради СРСР «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи» (1984) й наступні документи партії та уряду з даної проблеми визначили нові підходи до навчання і виховання школярів та окреслили нові завдання системи освіти.

Постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про дальше удосконалення загальної середньої освіти молоді та покращення умов роботи загальноосвітньої школи» (1984 р.) визнано за необхідне покращення психолого-педагогічного вивчення учнів протягом всього періоду навчання, виявлення їх інтересів та обдаровань, а також своєчасне виявлення причин відставання у навчанні та недоліків у

поведінці окремих дітей, вибір найбільш ефективних шляхів усунення цих явищ (Постановление «О дальнейшем...», 1986: 34-43).

У Постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про дальше удосконалення загальної середньої освіти молоді та покращення умов роботи загальноосвітньої школи» (1984 р.) підкреслювалась необхідність розширення можливостей учителів щодо вибору оптимальних форм та методів навчання й виховання, активного впровадження в практику досягнень педагогіки та психології (Постановление «Основные...», 1986: 15-34).

Служба практичної психології в Україні особливо інтенсивно стала розвиватися з 80-х років ХХ століття. Обговорення психологами теорії і практики психологічної служби в системі освіти привело до створення науково-обґрунтованого напрямку психологічної служби в освіті – прикладної психології освіти (О.Г. Асмолов, І.В. Дубровіна, О.В. Киричук, Я.Л. Коломінський, С.Д. Максименко, А.В. Фурман та ін.).

Перші психологи у школах України з'явилися у 1989 році (посада була затверджена Інструктивним листом державного комітету СРСР з народної освіти від 27.04.89 р. за №16). Оскільки виникла потреба врегулювати етичні аспекти цієї сфери, Першим Установчим з'їздом Товариства психологів України 20 грудня 1990 року був прийнятий Етичний кодекс психолога.

5 – другий організаційний етап (1991 – 2004 рр.). Початок цього етапу ознаменовано здобуттям Україною незалежності та необхідністю створення самостійної держави. У цей період було розпочато створення відомчих психологічних служб та громадських спілок, товариств і комерційних організацій, що надають психологічні послуги. При цьому стрімко зросла кількість вищих навчальних закладів, як приватних, так і державних, що здійснюють підготовку психологів, соціальних працівників і соціальних педагогів. Постає нагальна необхідність методичного забезпечення і теоретичного осмислення діяльності психологічних служб. При всіх, притаманних цьому періодові, коливаннях і нестійкості психологічних структур (одні відкривались, інші – закривались або перепрофілювались) головним результатом можна вважати законодавче оформлення діяльності психологічних служб в окремих відомствах, унормування статусу їх працівників, визначення функцій і повноважень, затвердження стандартів професійної підготовки практичних психологів у системі вищої освіти України.

Та відлік часу діяльності психологічної служби починаємо з того, як 11 січня 1991 року наказом № 1-ОСН «Про реалізацію науково-

дослідної роботи і структуру наукових підрозділів Інституту психології», було створено Республіканський науково-методичний центр практичної психології із двома філіями:

1. Центр психологічної реабілітації дітей, що потерпіли від Чорнобильської катастрофи, очолений С.І. Яковенком.

2. Центр психологічної служби в системі народної освіти УРСР. Очолив цей підрозділ В.Г. Панок з колективом у 2 наукових і 3 молодших наукових співробітників (Панок, 2002, с. 21).

В освітніх закладах почали активно вводити посади психологів. Тимчасове положення про психологічну службу стало каталізатором цього процесу.

Важливою подією, що суттєво вплинула на розвиток практичної психології в Україні, була Перша всеукраїнська конференція з практичної психології, що відбулася у Луцьку 11-14 листопада 1991 року. Саме в ході цієї конференції були обговорені шляхи та основні напрями розвитку психологічної служби, концепції її розвитку, проект положення про психологічну службу системи освіти, визначені організаційні моделі та стратегії (Панок, 2016, с. 93).

Силами науковців, викладачів вищої школи і поодиноких тоді ще психологів був здійснений аналіз закономірностей функціонування психологічних служб у зарубіжних країнах.

Відповідно до завдань та змісту діяльності психологічна служба почала формуватися структура управління на рівні держави та здійснюватись науково-методичне забезпечення діяльності практичних психологів усіх типів навчальних закладів системи дошкільної та загальної середньої освіти.

Долаючи численні труднощі об'єктивного і суб'єктивного характеру, зроблено усе-таки чимало. Головне – створено нормативно-правові засади діяльності практичних психологів системи освіти, зокрема, у 1993 році було прийняте «Положення про психологічну службу в системі освіти України», яке визначало сферу діяльності, права та функціональні обов'язки її ланок, а психологи стали називатись «практичними».

У серпні 1998 року Міністерство освіти спільно з Академією педагогічних наук України створили Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи як наукову установу АПН та головну організацію психологічної служби системи освіти України.

Управління психологічною службою системи освіти здійснювалося по двох лініях: адміністративній і методичній. Отже,

кожен працівник і підрозділ служби мали подвійне підпорядкування – адміністративно вони підпорядковувалися керівнику закладу або органу управління освітою відповідного рівня (директору школи, ректору вищого навчального закладу, завідувачому районним відділом освіти, директору департаменту освіти і науки області), методично – керівнику психологічної служби району (міста), області.

Психологічна служба в системі освіти України складалася з чотирьох рівнів:

- Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи як головної організації, що забезпечує методичне керівництво, розробляє і бере участь у реалізації стратегії розвитку служби;

- Навчально-методичного кабінету (центру) в АР Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти;

- районних (міських) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти або методистів районних (міських) методичних кабінетів управлінь (відділів) освіти з психологічної служби;

- практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів усіх типів та підрозділів психологічної служби у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації (Панок, 2016, с. 168).

6 – сталий розвиток (2004 р. – т.ч.). Самий початок XXI століття ознаменований для практичних психологів і соціальних педагогів сталим розвитком психологічних служб. Практично усі відомчі психологічні служби пройшли період юридичного і організаційного оформлення, визначення змісту і основних завдань своєї діяльності, побудови організаційних структур та системи підвищення кваліфікації і атестації спеціалістів (Панок, 2016, с. 91-93).

Психологічна служба системи освіти існує в багатьох країнах, і охоплює всю систему навчання і виховання дитини з дошкільного віку і до закінчення школи, має майже столітню історію. Ідея використання компетентного психолога для вирішення найбільш складних проблем освіти не нова.

Зарубіжні служби розвивались поетапно відповідно до тих соціальних замовлень, які ставилися перед ними суспільством. Насамперед, це була потреба у диференціації дітей відповідно до їхнього інтелектуального розвитку з метою створення для них необхідних умов навчання. Фактично зарубіжні психологічні служби зароджувались на базі початкової школи та дошкілля, коли питання діагностики психічного розвитку дитини стоїть особливо актуально.

Тривалий час психологічна служба освіти була зосереджена головним чином на тестуванні дітей та визначенні коефіцієнта інтелектуального розвитку.

І тільки з середини двадцятого століття постало питання про розширення функцій шкільної психологічної служби у зв'язку з потребою надання допомоги широкому контингенту дітей і не тільки з питань їхнього інтелектуального розвитку та оптимізації навчальної діяльності, але й з потребою охорони психічного здоров'я дітей: сприяння особистісному розвитку, психотерапії кризових станів, розв'язання проблем девіантної поведінки, професійного і життєвого самовизначення (Панок, 2002, с. 23).

У труднощах взаємодії психологічної служби із своїм замовником – системою освіти – виявляється недостатня визначеність соціального замовлення. Ускладнює процес взаємодії психологічної служби та освіти те, що служба одночасно почала охоплювати увесь комплекс психологічних проблем, які потрібно розв'язати у закладі освіти. Ця одночасність і невизначеність різних типів запитів ускладнює якісний розвиток служби й зобов'язує нас найближчим часом визначити змістові напрямки діяльності працівника психологічної служби у відповідності до типу закладу освіти і вікової категорії дітей.

В основі такого розуміння психологічної служби системи освіти лежить уявлення про єдність основних аспектів, кожний з яких має свої завдання і вимагає певної професійної підготовки.

Так, науковий аспект передбачає проведення наукових досліджень із проблем методології і теорії практичної психології. Відмінність подібних досліджень від академічних полягає в тому, що вони не тільки виявляють ті або інші психологічні механізми та закономірності, але і визначають психологічні умови становлення цих механізмів і закономірностей у контексті цілісного формування особистості конкретної дитини. Науковий співробітник, що виконує такі дослідження, орієнтується на практичного психолога як основного свого замовника.

Прикладний аспект припускає застосування психологічних знань педагогічними працівниками. Головними діючими особами цього напрямку виступають вихователі, педагоги, методисти, дидакти, що самостійно, або в співробітництві з психологами використовують і асимілюють новітні психологічні дані при складанні навчальних програм і планів, створенні підручників, розробці дидактичних і методичних матеріалів, побудові програм навчання і виховання.

Практичний аспект служби забезпечують безпосередньо практичні психологи дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладів і інших освітніх установ, завдання яких робота з дітьми, групами і класами, вихователями, учителями, батьками для вирішення тих або інших конкретних проблем.

Організаційний аспект містить у собі створення дієвої структури психологічної служби системи освіти (Панок, 2012, с.128).

Досвід роботи в цьому напрямі привів до висновку про те, що весь зміст роботи практичного психолога в умовах освітнього простору є важливою частиною психології розвитку, а метою діяльності психолога-практика є психічне здоров'я особистості (Дубровина, 1997, с. 39), і вся його діяльність, яка визначається закономірностями розвитку дитини, спрямована на вирішення завдань створення і підтримки оптимальних психологічних умов взаємодії унікального внутрішнього (суб'єктивного) світу особистості, що розвивається, з реальним (об'єктивним) світом. Мова йде саме про умови взаємодії, де розкриття і реалізація безмежних можливостей особистості є метою.

Глибокі трансформаційні процеси, що відбуваються зараз в Україні в цілому і у системі освіти, зокрема висувають на порядок денний необхідність реформування психологічної служби системи освіти. Серед умов і обставин, що спонукають службу до реформування найголовнішими є наступні:

- перебудова системи освіти у відповідності до європейських і світових стандартів як з точки зору структури освіти, так і з точки зору якості та методичного забезпечення навчально-виховного процесу;
- відродження традицій національної освіти, підтримка національних освітньо-наукових шкіл, вивчення і практичне застосування надбань провідних поколінь освітян;
- запровадження державно-громадських форм управління освітніми закладами, розвиток громадської і приватної ініціативи в освітній галузі;
- децентралізація управління освітою, створення органів управління освітою в об'єднаних територіальних громадах зі змінами у фінансуванні та організаційно-штатній структурі;
- накопичений працівниками психологічної служби досвід методичного забезпечення та надання практичної допомоги учасникам освітнього процесу у навчальних закладах усіх типів і форм власності;
- запити громадянського суспільства, вимоги педагогів, учнів і батьків щодо покращання психологічного супроводу і надання соціально-педагогічної допомоги.

Бажання реформувати діяльність психологічної служби з боку Міністерства освіти і науки України обумовило внесення змін у її структуру та методичне забезпечення фахівців. У 2017 році відповідно до наказів Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 41 «Про структуру Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» та від 02.03.2017 р. № 334 «Про унормування діяльності психологічної служби системи освіти» з метою удосконалення науково-методичного забезпечення психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронату учасників навчально-виховного процесу у складі Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» створено відділ психологічного супроводу та соціально-педагогічної роботи. Метою функціонування відділу є організація діяльності, координація співпраці та науково-методичне забезпечення психологічної служби системи освіти України. Відділ складається з двох секторів: сектор психологічного супроводу; сектор соціально-педагогічної роботи.

Одним з результатів діяльності відділу психологічного супроводу та соціально-педагогічної роботи стало прийняття нової редакції Положення про психологічну службу у системі освіти України (2018).

За даними відділу психологічного супроводу та соціально-педагогічної роботи ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» у 2017-2018 навчальному році кількість фахівців психологічної служби становила 22 930 осіб. Із них: практичні психологи – 15 070, соціальні педагоги – 7 093, методисти – 767 особи (Про пріоритетні напрями, 2018).

Обговорення результатів. Аналіз труднощів роботи, що виникають у різних ланках психологічної служби системи освіти сьогодні, показує, що безліч проблем визначаються, як:

- недоліками наукового обґрунтування при побудові конкретних управлінських і організаційних систем такої діяльності;
- відсутністю або розмитістю власне психологічних цілей, або їхнім неправомірним звуженням.

У той же час варто підкреслити, що створення оптимальних умов розвитку дитини в освітньому просторі є однією з найважливіших завдань психологічної служби (див. наприклад – Рубцов, 1999).

Ми вважаємо, що психологічна служба системи освіти і всі її структурні ланки відповідають за психологічне забезпечення розвитку особистості, її психічне здоров'я в умовах конкретного освітнього простору. Предметом роботи практичного психолога закладу освіти є психологічна проблема, зокрема – стан психологічного здоров'я

дитини у визначених умовах освітнього простору. Природно, що робота з цією проблемою може викликати необхідність проведення комплексу заходів: участь психологів у проектуванні освітнього середовища, проведення різних діагностичних процедур, обстежень як засобів, але самі по собі вони (ці процедури, обстеження і т.п.) не можуть бути метою й основним змістом роботи регіональної психологічної служби. Якість взаємодії структурних ланок служби визначається ефективністю обраної моделі управління.

На практиці «перекося» існують не тільки у взаємодії елементів системи освіти, власне психологічної служби освіти, але і у внутрішній змістовній стороні роботи самих працівників психологічної служби. У багатьох випадках на перше місце в роботі виходить те, що просто реально можна зробити за даних матеріально-технічних і кадрових умов. Тому в одному центрі психологічної служби системи освіти займаються переважно соціально-педагогічною роботою, в іншому – медико-психологічною, у третьому – соціально-психологічною тощо. В ідеалі центри психологічної служби були задумані як комплекси, що забезпечують цілісний підхід до розвитку особистості й здійснюють саме комплексну допомогу, а не просту суму послуг.

Інша сторона проблеми розвитку психологічної служби освіти – це статус і місце фахівця (зокрема – практичного психолога чи соціального педагога) у структурі системи освіти. Матеріали різних дискусій, що проходили на науково-практичних конференціях і інших професійних форумах, показують наявність двох полярних позицій:

- фахівець має бути формально включений у структуру тієї сфери, що обслуговує (психолог, що обслуговує дитину, має бути працівником закладу освіти);

- фахівець має бути формально незалежний від структури, що обслуговує (психолог має працювати в поза- або міжвідомчому центрі, щоб керівник закладу освіти, у якій тепер знаходиться дитина, не міг впливати на фахівця).

Порівнюючи одну позицію з іншою, можна помітити, що недоліки кожної з них є перевагою протилежної.

Перевага першої моделі в тому, що психолог знаходиться усередині сфери, що він обслуговує, і може бачити те, що ззовні не помітиш. Він стає «своїм», «приймається», легко зауважує будь-які нюанси подій, які відбуваються тощо.

Перевага другої – у тому, що психолог може бути деякою мірою незалежний при роботі з кожною дитиною, усі для нього відносно рівні – вони просто люди, яким він може допомогти, що звернулися до нього за допомогою тощо.

При такому розумінні можна виокремити наступні відмінності предмету роботи психолога, що знаходиться усередині і поза освітнім закладом:

- предмет роботи психолога закладу освіти – це проблеми розвитку особистості в умовах конкретного «освітнього простору», що впливають на стан її психічного здоров'я, на розвиток дитини в умовах спеціально організованої діяльності, спрямований на її підготовку до самостійного життя.

Дана діяльність неможлива:

- 1) без нормативно обумовленої й обов'язкової взаємодії з усіма суб'єктами освітнього простору;

- 2) без комплексної профілактичної, розвиваючої і діагностико-корекційної роботи, спрямованої на попередження і подолання труднощів, що виникають у дитини в освітньому просторі: труднощів у відносинах з іншими людьми, в освоєнні навчальної діяльності тощо, і що припускає:

- a) психологічний прогноз і психологічне забезпечення успішного освоєння дитиною цього простору, можливих перспектив у самовизначенні,

- b) психологічну експертизу освітнього простору й забезпечення відповідних умов, у тому числі і через зміну цих умов;

- предмет роботи психолога, що працює поза установою освіти, – це:

- a) конкретні труднощі, проблема, сформульовані в запиті фізичної або юридичної особи;

- b) індивідуальні особливості, для роботи з якими фахівець застосовує окремі конкретні методи, і для вирішення яких він може взаємодіяти з усіма значимими суб'єктами, які включені в життєвий простір даної дитини.

Наша позиція полягає у наступному: працівник психологічної служби закладу освіти має бути відносно незалежним від адміністрації освітнього закладу; у той же час він має бути включений у процес навчання і виховання молоді. У цьому смисл подвійного підпорядкування, яке було закладено в якості фундаментального організаційного принципу діяльності психологічної служби з самого початку її створення.

Висновки. На основі вище викладеного можемо зазначити:

1. Аналіз отриманих результатів дозволяє стверджувати, що практична психологія має всі підстави для свого подальшого розвитку: *історико-психологічні* (знання, накопичені на попередніх етапах

розвитку держави і суспільства); *соціально-політичні* (потреби суспільства і його соціальне замовлення); *науково-практичні* (різноманітний досвід соціально-психологічної діяльності суб'єктів соціуму – людей і соціальних інститутів); *науково-теоретичні* (сукупність систематизованих знань, що узагальнюються до рівня теоретичного знання) тощо.

2. Психологічна служба у системі освіти України має являти собою не сукупність окремих регіональних (районних, міських) служб чи сервісних установ або, навіть окремих фахівців, які складають лише формальну єдність, вона має представляти собою єдину галузеву систему психологічного супроводу і соціально-педагогічного забезпечення освітнього процесу, процесів розвитку і соціальної адаптації всіх учасників освітнього процесу.

3. Психологічна служба у системі освіти України має являти собою не тільки організаційну, а перед усім – методичну єдність. Іншими словами: усі працівники служби у своїй професійній діяльності мають застосовувати єдині методики діагностики, розвитку і корекції, спілкуватися однією, зрозумілою усім мовою. Така методична єдність дасть змогу не тільки підтримувати один одного у професійному відношенні, а й забезпечити супервізію, підвищення кваліфікації, атестацію і оцінку ефективності роботи як окремих фахівців, так і окремих регіональних підрозділів служби.

Ефективна реалізація завдань Нової української школи є неможливою без адекватного психологічного забезпечення як на рівні науковому, так і на рівні психологічної практики – діяльності практичних психологів і соціальних педагогів закладів освіти.

Список використаних літературних джерел

ВУЦВК і РНК УСРР (1931). Постанова «Про комісії в справах неповнолітніх». *Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР*. №21, 1-2.

Дубровина І.В. (Ред.). (1987). *Практическая психология образования*. М.: Сфера.

Луначарский А.В. (1928). Из речи Н.К.Крупской, Н.И.Бухарина, А.В.Луначарского, Н.А.Семашко на Первом педологическом съезде. *На путях к новой школе*. №1, С. 9-14.

Нарком освіти УСРР (1936). Наказ тов. Затонського В.П. «Про здійснення Постанови ЦК ВКП(б) від 4.07.36 р. «Про педологічні викривлення в системі наркомпросів» від 10 липня 1936 р. №444 *Збірник наказів народного комісаріату освіти*. №18, 3-8.

Об организации педологической работы в республике, проводимой различными ведомствами (1931). *Бюлетень народного комиссариата по просвещению РСФСР*. №12, 2-3.

Панок (Ред.). (2016). *Психологічна служба*. К: Ніка Центр.

Панок В.Г. (2002). Психологічній службі системи освіти України 10 років: історія і перспективи розвитку. *Психологічній службі системи освіти України 10 років: здобутки, проблеми і перспективи. Матеріали науково-практичної конференції 22-23 жовтня 2001 р.* К.: Ніка-Центр, 2002. С.21-29.

Панок В.Г. (2012). Психологічна служба: Навчально-методичний посібник для студентів і викладачів. Кам'янець-Подільський : ТОВ Друкарня Рута.

Положення про психологічну службу у системі освіти України (2018). <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 06.09.2018).

Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2018-2019 н.р. (лист МОН України від 07.08.2018 № 487) [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Київ : ІМЗО, 2018. – Режим доступу: <https://imzo.gov.ua> (дата звернення 06.09.2018) – Назва з екрана.

Про систему опорних методичних пунктів Соцвиху (1931). *Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР.* №41, С. 3-4

Рубцов В.В. (1999). Психологическая поддержка современного образования. *Известия РАО.* М., С.49-58

Устав дитячої соціальної інспекції від 15.05.1931 р. №317-04 (1931). *Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР.* №29, С. 6-8.

Устав опорної установи соціального виховання (1931). *Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР.* №25-26, С. 3-4.

ЦК ВКП(б) (1936). Постанова «Про педологічні викривлення в системі наркомпросів» від 7 липня 1936 р. *Збірник наказів народного комісаріату освіти.* №18, С. 3-7.

ЦК КПСС и Верховный Совет СССР (1986). Постановление «Основные направления реформы общеобразовательной и профессиональной школы». Основные документы о реформе общеобразовательной школы /Сост. В.А.Белоголовский. К.: Радянська школа, 15-34.

ЦК КПСС и Совет Министров СССР (1986). Постановление "О дальнейшем совершенствовании общего среднего образования молодежи и улучшении условий работы общеобразовательной школы" от 29 апреля 1984 г. *Основные документы о реформе общеобразовательной школы.* К.: Радянська школа, 34-43.

Оригінальний рукопис отримано 8 серпня 2018 року

Статтю прийнято до друку 21 серпня 2018 року